

ставляється до українських національно-політичних вимог” [10]. Південні організації ПНС, в яких, як зазначалося вище, переважали євреї, також негативно ставилися до українського національного руху і були настроєні „великодержавно”.

Загалом, аналіз позицій кадетських організацій України свідчить, що вона практично повністю співпадала з поглядами ЦК щодо основних проблем поточного політичного моменту. Єдиною відмінністю було інше ставлення частини українських кадетів до національного питання, однак принципово це нічого не міняло. Таким чином, українські осередки ПНС стали надійною опорою ЦК у справі проведення його політики та зміцнення загальноросійських владних інституцій на терені України.

1. Спирин Л.М. *Россия 1917 год: Из истории борьбы политических партий.* – М.: Мысль, 1987.
2. Думова Н.Г. *Кончилось ваше время ...* – М.: Политиздат, 1990.
3. Якупов М.Н. *Деятельность конституционно-демократической партии в Украине (1917-1918 гг.): Автореферат дис. ... канд. ист. наук.* – К., 1994.
4. *Програмные документы политических партий и организаций. Хрестоматия для изучающих политическую историю XX века.* – М.: Ин-т научной информации по общ. наукам, 1990.
5. *Вестник партии Народной Свободы.* – 1917.
6. *Южная Газета.* – 1917.
7. *Киевская мысль.* – 1917. – 19 марта.
8. *Речь.* – 1917.
9. *Южная копейка.* – 1917. – 8 марта.
10. Дорошенко Д. *Історія України. 1917-1923 рр.* – Т. 1. – Ужгород, 1932.

Б. Малиновський

ЗАГІН Н. МАХНА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ЖОВТНЯ – НА ПОЧАТКУ ЛИСТОПАДА 1918 Р.

Збереглася низка джерел, оповідальних та документальних, які висвітлюють історію махновського руху на його початковому етапі. Частково ці матеріали залучено до наукових досліджень [1; 2; 3 та ін.]. Спираючись на ці свідчення, є підстави відновити послідовність подій, пов’язаних зі спробами урядових сил ліквідувати загін Н. Махна у другій половині жовтня – на початку листопада 1918 р. Автор статті ставить за мету розкрити цей маловідомий епізод із історії махновського руху. Об’єктом є бойові операції загону Н. Махна в період жовтня-листопада 1918 р. Предметом – політика австро-угорської адміністрації стосовно загонів Н. Махна.

У середині жовтня 1918 р. австро-угорська залаго залишила Гуляй-Поле, „після відходу з села австро-угорського загону, який там квартирував, відразу утворився тимчасовий военно-революційний штаб, що випустив до населення відозву” [4, 114]. Прокламація містила заклик до повстання проти гетьманського уряду [див. Додаток]. Організував виступ Н. Махно, який з’явився у Гуляй-Полі „з декількома озброєними, приблизно 20 чоловік” [5].

Підрозділ Державної варти у Гуляй-Полі нараховував тоді 15 чоловік; пропозиція начальника варти Ширая організувати у селі загін самооборони (14 жовтня) залишилася без підтримки населення. Опівдні 15 жовтня вартові, „втративши сили” [6, 50], пішли до колонії Вербової. Там до них приєдналося 20 німців-колоністів. Опівночі 16 жовтня сформований таким чином зведений загін (35 чоловік) атакував заставу махновців на околиці Гуляй-Поля. Троє повстанців було вбито, решта – втекла. Переслідуючи їх, вартові і колоністи проникли у центр села, але потім, витративши набої, під вогнем кулеметів знову відступили, спочатку до економії Тихомирова, потім на ст. Гайчур [6, 50, 51]. В ніч на 16 жовтня, за повідомленням начальника поштової контори Гуляй-Поля, також „було здійснено напад на центральну телефонну станцію” [4, 114]. Розвідка, яку Ширай відправив у Гуляй-Поле 16 жовтня, з’ясувала, що повстанців у селі понад 300 чол., є 4 кулемети [6, 51].

17 жовтня ті ж відомості мало австро-угорське командування (200 – 300 чол., на чолі – Махно [Bandenfuhrer Machno], 3 кулемети, вбили декількох мешканців Гуляй-Поля, захопили телефонну станцію, перервавши зв’язок) [9, 25], 19 жовтня – Катеринославський губернський староста І. Черніков (близько 200 чол., 4 кулемети) [2, 23; 7, 39; 8, 236].

В ніч на 17 жовтня з Олександрівська залізницею до Гуляй-Поля вирушив австро-угорський загін [zur Herstellung der Ordnung] [9, 25]. 18 жовтня командування австро-угорських військ в Україні відомостей від цього загону ще не мало [9, 28]. 19 жовтня стало відомо, що загін зайняв Гуляй-Поле, хоча більшість повстанців урятувалися втечею („банда утекла, щойно рота штурмувала околицю села, на заготовлених візках [Wagen]”), 11 осіб було розстріляно, втрат загін не зазнав, війська залишаються у Гуляй-Полі [9, 29; 2, 23].

Повідомлення про ці події з’явилися у пресі. У газеті „Киевская мысль” стосовно цього зазначалося: „Вночі після відходу австро-угорської залоги у Гуляй-Полі «під набатні дзвони та тривожні гудки заводів, які знаходились у селі, з’явилась група, озброєна гвинтівками і кулеметами», розпочалися грабунки, безладна стрілянина, на мітингу під чорними прапорами звучали заклики до насильства [«жуткие речи»], було оголошено про створення воєнно-революційного штабу і запровадження стану облоги. Два дні потому з Олександрівська прибули війська і без бою зайняли Гуляй-Поле, 11 осіб розстріляно, 100 – заарештовано, Махно утік” [7, 35, 36].

Секретно-інформаційний відділ Департаменту Державної варти направив запит у Катеринослав губернському старості, чи відповідають дійсності газетні публікації про події у Гуляй-Полі 16 жовтня, зокрема, про розстріл австрійськими військами, начебто, і самого Махна [10, 133, 134]. 20 жовтня Катеринославський губернський староста доповів міністру внутрішніх справ: „У теперішній час Гуляй-Поле зайняте австрійськими військами, спільно з якими варта 6-го району, отримавши підкріплення з 20 чол. лезгинів, вживає усіх заходів для ліквідації шайки повстанців, що переховуються поблизу Гуляй-Поля” [6, 51].

З Гуляй-Поля махновці відступили у Великомихайлівку (Дібрівки), навздогін їм вирушив австро-угорський загін чисельністю близько 100 чоловік і підрозділ Державної варти [11, 112]. У Великомихайлівці сили махновців за рахунок добровольців зросли до 1000 [11, 112] або навіть 1500 [12, 243] чоловік. Загін переслідувачів був розгромлений, „австрійці кинулись

врізнобіч³³, залишивши махновцям трофеї (коней і кулемет) [11, 112].

В інформаційному зведенні командування австро-угорських військ в Україні 22 жовтня про ці події згадувалось як про сутичку, внаслідок якої австро-угорський підрозділ втратив 5 чол. пораненими [9, 31]. У зведеннях 24 та 25 жовтня повідомлялося, що повернулось 9, а згодом ще 5 з тих 20 вояків, які вважалися зниклими безвісти [9, 34, 35].

За відомостями Катеринославського губернського старости, „після того для ліквідації банд був посланий 2-й сильний австрійський загін, від зіткнення з яким банди ухилилися. Австрійці ж, не побажавши переслідувати бандітів, піддали село Великомихайлівку артилерійському обстрілу, а потім почали грабувати мешканців, при чому не посоромились пограбувати і церкву” [11, 112]. 23 жовтня у зведенні австро-угорського командування повідомлялось, що „експедиція проти банди у Великомихайлівці розбила банду”, 30 більшовиків розстріляно, стільки ж місцевих мешканців заколото [erstochen wurden]; „місцевість завдяки артилерійському вогню охоплена пожежею” [9, 33]. Зведення 24 жовтня інформувало: акція поблизу Гуляй-Поля триватиме, під час зайняття Великомихайлівки „усе, що не втекло, було знищено” [wurde alles, was nicht geflohen war, niedergemacht] [9, 34]. Про додаткові подробиці довідуємося з повідомлення губернського старости до МВС Української Держави (УД) від 24 жовтня: на Великомихайлівку та Покровське австро-угорське командування наклало контрибуцію (відповідно 180 і 100 тис. карбованців), за заявою цього командування „в Олександрівському повіті шайки бандітів ліквідовані”, хоча Махно і Цуць (Шуць) „зникли невідомо куди” [13, 255, 265].

З Великомихайлівки загін Махно через Гаврилівку та Іванівку [11, 112; 12, 257 – 259] попрямував до Маріупольського повіту. 24 жовтня губернський староста доповів у МВС УД, що рештки загонів, які діяли в Олександрівському повіті, перейшли у Маріупольський повіт, „засівши у хуторі Павлова поблизу Великоянисоля, безчинствують” [13, 255].

У своїх спогадах Н. Махно відтворює маршрут пересування свого загону у Маріупольському повіті у той час: села Комар, Багатир, Великий Янисоль, Времівка [12, 265]. 25-26 жовтня губернський староста повідомляв у МВС: рештки загонів з Олександрівського повіту діють у Маріупольському повіті „іменем воєнно-революційного штабу”, знаходять співчуття у населення, у Великому Янисолі і його околицях загін збільшився до 500 чоловік – добре озброєних „кінного і пішого строю”; „повстанці палять хутори, маєтки, вбивають” [13, 259; 14, 390]. 26 жовтня [13, 259] староста нарікав на австро-угорське командування у Маріуполі, яке відмовилося придушити цей виступ, а на наступний день вже повідомляв, що „для боротьби з повстанськими бандами у Маріупольському повіті вирушили австрійські війська, якими вжиті рішучі заходи з об’явою Олександрівського, Маріупольського, частини Бахмутського повітів на воєнному стані” [13, 261].

Приблизно у той же час (близько 26 жовтня) загін Махно знищив німецьку колонію Червоний Кут [Красный Кут] [12, 266 – 269]. 28 жовтня губернський староста доповідав у МВС, що отримав від старости Червоного Кута телеграму з повідомленням про її спалення і загибель мешканців [„мужчины перебиты”] [8, 252]. В іншому повідомленні губернський староста доповідав, що у Велико-Янисольській, Комарській, Времівській та Андріївській волостях Маріупольського повіту махновці „грабують і палять

хутори”, спалили колонію Червоний Кут, „усі чоловіки у ній перестріляні” [13, 277]. За даними, які І. Черніков отримав пізніше, у Червоному Куті загинуло 18 осіб [11, 112].

Після Червоного Кута, за відомостями губернського старости, „банда Махно” напала на хутір Цеца („якого, пограбувавши, по-звірячому вбила”) [11, 112]. Махно у спогадах пише про напад на Фесунівські хутори, які були підпалені, та вбивство у власному маєтку поміщика Гізо [12, 271 - 273].

Після того Махно відвідав Великомихайлівку, а основні сили його загону розташувалися поблизу цього села у маєтку Серікова. Приїхавши до маєтку Серікова з Великомихайлівки, Махно вирішив залишитися тут із загonom ще на одну ніч, але увечері махновці були атаковані силами самооборони („поміщицькі загопи”, як називає їх Махно). Водночас маєток Серікова був обстріляний австрійською артилерією, що стояла на позиціях біля Великомихайлівки [12, 279]. 27 жовтня в інформаційному зведенні австро-угорського вищого командування повідомлялось, що „у боях північніше Гуляй-Поля проти банди Махно має бути Махно поранений, 5 інших бандитів були у Покровському підрозділом, що переслідує банду, розстріляні” [9, 36]. Село Темирівка, поблизу якого розташовувався маєток Серікова, та Великомихайлівка – на північ від Гуляй-Поля. Ймовірно, у зведенні йшлося про події, які були описані у спогадах Махно. У наступному зведенні, також датованому 27 жовтня, повідомлялось: в Маріупольському та Олександрівському повітах поширюються безчинства; учасники збройних виступів „добре організовані та озброєні (навіть кулеметами), забезпечені більш ніж удосталь боеприпасами, у них вмiле командування, знаходять також найкращу підтримку у населення, так що можуть на екіпажах [Fuhrwerken] швидко пересуватись” [9, 37].

Вивівши своїх людей з-під обстрілу у маєтку Серікова, Махно, якщо довіряти його спогадам, вирушив знову до Маріупольського повіту. Здійснюючи напади на хутори і колонії, махновці накладали контрибуції на заможних землевласників, вилучали зброю; відбувалися сутички з австрійськими та німецькими загонами. „Таким чином ми своїм легким кіннотачаночним бойовим загonom об’їздили частину Бердянського, весь Маріупольський і частину Павлоградського повітів” [12, 281]. Тривав цей рейд, начебто, тиждень або півтора і завершився боєм у с. Старий Кременчик (Керменчик), де махновцям вдалося розгромити австро-угорський батальйон і загін „вже денікінського формування під командою офіцера Шаповала” [12, 281], які були розгромлені, кинувши три кулемети, гвинтівки і поранених, утекли до Старого Кременчика, а Махно попрямував до Гуляй-Поля.

Повідомлення губернського старости підтверджують розповідь Махна у спогадах стосовно послідовності подій, але вносять корективи в інформацію про їх тривалість. 28 жовтня губернський староста доповів у МВС про телеграму від старости Червоного Кута, а вже 29 жовтня телеграфував до МВС, що заворушення у Велико-Янисольській, Комарській, Времівській, Андріївській, Старокерменчикській волостях Маріупольського повіту не припиняються, поблизу Старого Керменчика на хуторі Отрадному „рота австрійців і варта зіткнулись з бандою, що мала 4 кулемети”, після перестрілки австрійському загону і варті довелося відступити, потім з Волновахи прибули нові австрійські частини з гарматами і кулеметами [8, 250]. В іншій службовій записці губернський староста додавав деталі: австрійська рота і варта на хуторі

Отрадному розпочали перестрілку, але „внаслідок своєї малої чисельності” мали відступити, з Волновахи „на допомогу прибули нові австрійські частини” [13, 277].

Після Старого Керменчика загін Махна вирушив у напрямку на Гуляй-Поле [12, 281]. У телеграмі губернського старости 29 жовтня після інформації про сутичку біля хутора Отрадного та прибуття допомоги з Волновахи йшлося про дії Махна вже в Олександрівському повіті: у Гуляй-Пільській волості біля хутора Классена „була перестрілка австрійців з шайкою Махна, з шайки вбитий один, п’ять поранено, у австрійців вбитий один, шайка попрямувала до Гуляй-Поля” [8, 250; 13, 271].

30 жовтня І. Черніков відіслав до МВС телеграму: „В Олександрівському повіті австрійські власті, посылаючись на те, що більшовики не чіпають їх, відмовились послати війська до Гуляй-Поля, де банди чинять різанину, шайка Махна зросла до семисот чоловік, добре озброєних, зайняла Гуляй-Поле, знищує на своєму шляху маєтки, хутори, у зайнятих селах встановлює свою владу. У Маріупольському повіті банди продовжують безчинствувати, з Старокерменчика банда перекинулась у Олександрівський повіт, австрійські війська переслідувати відмовились, від’їжджають у Волноваху, Маріуполь, стан тривожний, потрібна безвідкладна допомога, варта і самоохорона безсильні” [13, 269; про перебування Махна у Гуляй-Полі 30 жовтня або близько цього часу [3, 61; 5].

2 та 3 листопада староста повідомив МВС про перестрілку австрійських військ і варти з „шайкою Махна” біля с. Покровського, „варта втратила одного, шайка – чотирьох” [8, 255; 13, 270]. У повідомленні 9 листопада той же староста доповів, що 1 листопада відбувся „другий бій” австро-угорських військ з „більшовиками” біля с. Покровського; „більшовики, втративши декількох чоловік загиблими і пораненими, без ладу розбіглися” [8, 255; 13, 289]. Ймовірно, у двох цих повідомленнях (2 і 9 листопада) йшлося про одну і ту саму подію або пов’язані події.

Між 1 і 4 листопада, за відомостями старости, Махно зі своїм загonom відвідав Маломихайлівку та Великомихайлівку [11, 112; 13, 289], де скликав сільські сходи, у Великомихайлівці пропонував громаді гроші на відбудову села („дуже постраждалого від обстрілу”), але селяни попросили його залишити село, а у Маломихайлівці Махно прохав громаду „дозволити йому облаштувати у селі штаб-квартиру, але схід йому і тут категорично відмовив” [11, 112]. Сили Махна складали на той час, за даними губернського старости, 500 вояків [13, 289], за даними австро-угорського командування – 1000 [11, 112].

Після невдачі у цих двох селах Махно і його загін вирушили до с. Темірівки [11, 112] або в маєток Серікова [13, 289] (ці два пункти розташовувалися один від одного на відстані у 7 верст [12, 273]). 4 листопада [13, 289] там відбувся бій між махновцями і австро-угорським загonom [7, 40; 11, 112; 12, 281-285; 13, 289], що складався з трьох рот, з кількома кулеметами [11, 112]. Махновці були розгромлені, їхні втрати загиблими сягали, за підрахунками австрійського командування, 100 [11, 112] або, за спогадами учасника бою, 170 чол. [7, 40].

2. Тимоцук А. В. Анархо-комуністическіе формироваыя Н. Махно. Септятьбрь 1917 – август 1921. – Симферополь: Таврия, 1996.
3. Савченко В. А. Махно. – Харків: Фолио, 2008.
4. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2311. – Оп. 1. – Спр. 119.
5. Похождения Махно // Приднепровский край. – 1918. – № 6603 (27. 11.).
6. Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине 1918 – 1921. Документы и материалы. – М.: РОССПЭН, 2006.
7. Белаи А. В., Белаи В. Ф. Дороги Нестора Махно. – К.: Проза, 1993.
8. ЦДАВО України. – Ф. 1216. – Оп. 1. – Спр. 96.
9. ЦДАВО України. – Ф. 2311. – Оп. 1. – Спр. 118
10. ЦДАВО України. – Ф. 1216. – Оп. 1. – Спр. 115.
11. ЦДАВО України. – Ф. 2311. – Оп. 1. – Спр. 14.
12. Махно Н. Воспоминания. – М.: Республика, 1992.
13. ЦДАВО України. – Ф. 4541. – Оп. 1. – Спр. 4.
14. Гражданская война на Украине 1918 – 1920. Сб. документов и материалов. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – Кн. 1.

Додаток:

Граждане Гуляй-Поля.

Копия.

Гуляй-Польский Военно-Революционный штаб [,] снова становясь на путь борьбы за ниспровержение позорнейшей мачехи Скоропадской Украины, призывает всех граждан встать как один и способствовать ему в этом силой и разумом. Настал момент, когда немо-мадьяро-австрийские банды выезжают. Варто-гайдамацкие-буржуазские сынки заступают на их место [,] дабы удержать гнет буржуазии над тобой [,] друг и брат крестьянин и рабочий, и когда мы должны им противопоставить свои силы и водрузить свет и право твое, истерзаный многострадальный, кровью истекающий Украинский народ. И да здравствует это право, мир и братство твое. Подписали Главный Комиссар Временно-Военно-революционного Шт[аба] Н. Махно, И. Лютый и А. Марченко.

ЦДАВО. – Ф. 2311. – Оп. 1. – Спр. 119.

А. Маргулов

РЕПРЕСИВНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ЩОДО АССИРІЙЦІВ ДОНБАСУ В 1937 - 1938 РР.

Відмова від тоталітарного минулого, визнання демократичних цінностей, перехід до плюралізму в економіці, політиці й ідеології призвели до перегляду сформованої в радянський період системи взаємодії держави і суспільства на користь останнього. У зв'язку зі змінами, що відбуваються в сучасній Україні, у всіх областях громадського життя, на наш погляд, особливо актуально постає питання про відновлення історичної справедливості до жертв „великої чистки”, яка відбулася в 1937 – 1938 рр.

Політика радянської держави щодо національних меншин, від наділення